

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Untitled

Heuvel, M.E.N. van den; Lem, G.A.C. van der; Ommen, K. van; Tilanus, L.; Vrolijk, A.J.M.; Warnar, G.

Citation

Heuvel, M. E. N. van den, Lem, G. A. C. van der, Ommen, K. van, Tilanus, L., Vrolijk, A. J. M., & Warnar, G. (2012). *Untitled* (Vol. 10). Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20640>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20640>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

In dit nummer

Zilvervlootmythe » 1

‘Niet geschikt voor nationaal-socialistische vorming’ » 3

An unexpected discovery in Leiden University Library » 4

De collectie Van de Sande in de UB Leiden » 6

Een bijzonder manuscript uit de collectie Van de Sande » 7

Gevonden! » 9

Passie en afgunst in botanische brieven » 11

Restauratie schilderij Scaliger afgerond » 13

Onthulling gedenksteen Josephus Justus Scaliger » 13

Onderzoeksbeurzen uitgegeven door uitgeverij Elsevier en het Scaliger Instituut » 14

Brill lezing ‘What is a Chronicle?’ » 14

Album Arnoldus Buchelius online » 15

De oplettende kijker Woordkunst van Gracia Khouw » 16

Zilvervlootmythe

Een historisch stuk uit de collectie Juynboll

Hans van de Velde (Onafhankelijk onderzoeker)

Op 19 december 2010 is op 75-jarige leeftijd Dr. G.H.A. Juynboll overleden, islamoloog en arabist. Volgens zijn vakgenoten heeft hij met zijn publicaties over het ontstaan van de vroege islam baanbrekend werk verricht. Juynboll was decennialang een trouwe bezoeker van de oosterse afdeling van de Universiteitsbibliotheek Leiden.

Mogelijk het geschilderde portret van Nicolaes Marijnusse Juynbol (1575-1639), die als kapitein deelnam aan de verovering van de Zilvervloot in 1628 (Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

Nalatenschap

Vorig jaar heeft de UB uit zijn nalatenschap een gevarieerde schenking ontvangen van gedrukte werken, handschriften en archiefstukken op het gebied van de oriëntalistiek en enkele objecten uit familiebezit (Or. 26.717-26.736). De schenking is tot stand gekomen dankzij de Juynboll Stichting, de enige erfgenaam van Juynboll. Op verzoek van de stichting heb ik, met de hulp van de arabist Arjan Post, alle gedrukte werken geselecteerd die nog niet aanwezig waren in de bibliotheek. Op dit moment ben ik bezig met de inventarisatie van de archiefstukken en de realia.

Juynboll was de laatste telg van het geslacht Juynboll, dat zijn oorsprong heeft in het begin van de zeventiende eeuw, waarin twee generaties als zeekapitein hebben meegeholpen bij de verdediging en verrijking van de jonge Nederlandse Republiek. Over de geschiedenis van het geslacht heeft Juynbolls oudoom Th.W. Juynboll (1866-1948) een fraai geïllustreerd album samengesteld dat 'in 't algemeen' is gebaseerd op oude familiepapieren. Die papieren bevinden zich sinds de zeventiger jaren van de vorige eeuw in het Nationaal Archief.

De zilveren beker in de Juynbollcollectie.

De verovering van de Zilvervloot

In het album staat een oud familieverhaal over een rivaliteit tussen admiraal Piet Hein en kapitein Nicolaes Marijnusse Juynbol (1575-1639) tijdens de verovering van de Zilvervloot in 1628. Omdat in het familiearchief geschreven

documenten uit de periode 1618-1633 ontbreken heb ik enkele oudere publicaties geraadpleegd om te achterhalen of er elders bronnen voor bestaan.

Maar eerst het verhaal in de woorden van Th.W. Juynboll:

'In 1628 deed hij [Nicolaes Marijnusse Juynbol], bij de verovering der Spaansche Zilvervloot in de West-Indische wateren onder Piet Heyn, een onverschrokken aanval met zijn schip (den 'Neptunus') op het Spaansche admiraalschip en had dit, na hevigen strijd reeds buiten staat van tegenweer gebracht,

toen Piet Heyn, dit bemerkende en de eer van het gevangennemen van den vijandelijken vlootvoogd aan zich willende houden, hem gelastte, voor zijn eigen schip plaats te maken. – Bij die gelegenheid vereerde de Spaansche admiraal hem – erkennende, feitelijk door hem overwonnen te zijn – den eenvoudigen maar fraai bewerkten zilveren drinkbeker, waaruit hij dagelijks had gedronken.'

Voor zover ik heb kunnen nagaan zijn twee historici ooit in de gelegenheid gesteld om de oude familiepapieren in te zien. De eerste was J.C. de Jonge, auteur van de *Geschiedenis van het vaderlandsche zee-zezen* (2de dr., Haarlem, 1858). Hij heeft ze vermoedelijk omstreeks 1850 mogen raadplegen. Ze waren toen in het bezit van T.W.J. Juynboll (1802-1861). Op pagina 347-348 van het eerste deel vertelt hij in een lange voetnoot hetzelfde verhaal als de schrijver van het album, echter met de opmerking dat het op overlevering berust. De tweede historicus was S.J. l'Honoré Naber, die samen met Irene A. Wright in 1928 de nog steeds gezaghebbende bronnenpublicatie *Piet Heyn en de zilvervloot* (Utrecht, 1928) heeft uitgegeven. Hij heeft in 1925 van Th.W. Juynboll enkele oude archiefstukken mogen lenen, maar heeft er kennelijk niets in kunnen vinden wat hij betrouwbaar genoeg achtte voor publicatie.

Het rijk der fabelen

Deze uitkomst deed mij besluiten het het zilveren beker zelf te laten onderzoeken. Ik stuurde enkele opnamen ervan op naar de conservator edele metalen van het Rijksmuseum in Amsterdam, D.J. Biemond. Deze kon aan de hand van de merktekens op de onderkant al snel

G.H.A. Juynboll (1935-2010) bij de opening van een tentoonstelling op de UB, 2005.

vaststellen dat het verhaal niet kón kloppen. Volgens hem is het bekertje gemaakt in 1648, dat is twintig jaar na de verovering van de Zilvervloot en negen jaar na de dood van Nicolaes Marijnusse. Daarmee kan het verhaal naar het rijk der fabelen worden verwezen.

Volgens de familietraditie was de volgende bezitter van het bekertje de oudste zoon van Nicolaes Marijnusse, Marijnus Nicolaesse Juynbol (1601-1659). Hij heeft waarschijnlijk onder zijn vader gediend tijdens de verovering van de Zilvervloot en mogelijk heeft hij het bekertje laten maken als een herinnering aan de gemeenschappelijke, succesvolle deelname. Later heeft hij nog onder Tromp en Witte de With deelgenomen aan zeeslagen. Hij is in 1652 uit de actieve dienst getreden en overleed in 1659 als gevolg van een aanslag op zijn leven. De inscriptie rondom op de bovenrand verwijst hiernaar: 'Als Juynbol den zee Helt tot Ruste was Gecomen Is van een Moorder hier [hem?] Het leven noch benomen'.

Van hand tot hand

De oudste zoon van zijn jongere broer, Nicolaes Juynbol (1627-1684) heeft het bekertje geërfd. Hij heeft er ter nagedachtenis van zijn oom de inscriptie in laten graveren. In deze fraai bewerkte vorm ging het volgens J.C. de Jonge lange tijd op de verjaardag van de overwinning van hand tot hand. Wellicht is daardoor het verhaal gaandeweg vanzelf 'waar' geworden. Of Th. W. Juynboll door de publicatie van l'Honoré Naber en Wright tot andere gedachten is gebracht, is mij niet bekend.

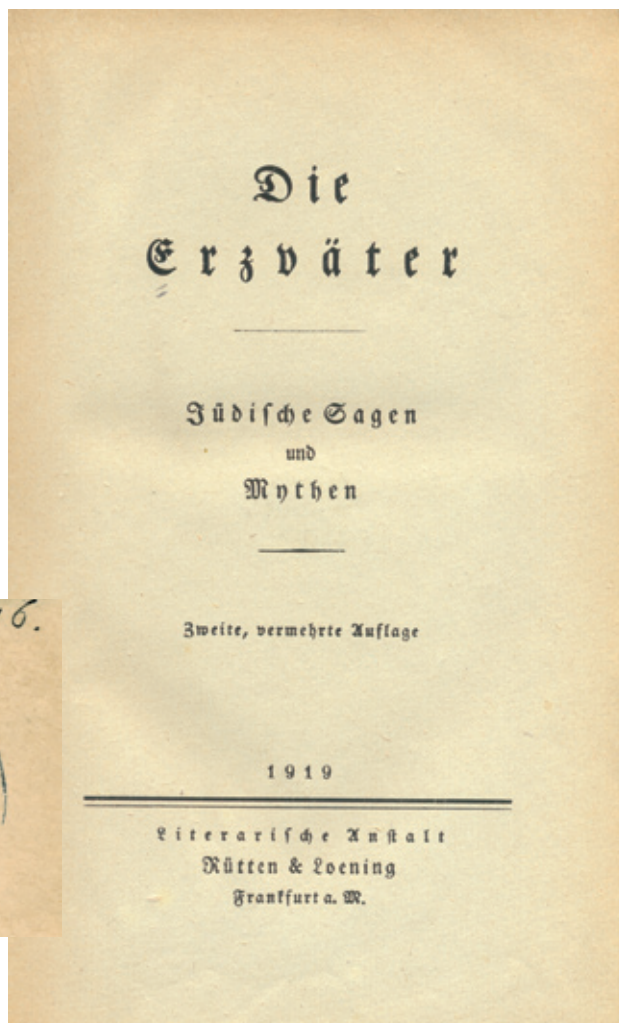
Ondanks het doorprikken van de familielegende blijft het een bijzonder stuk. Volgens D.J. Biemond is het een zogenaamd ijsbekertje. Als je er ijs of koude vloeistof in doet vormt zich condensvocht aan de buitenkant. Om te voorkomen dat het bekertje uit de handen glipt is het oppervlak speciaal ruw gemaakt. Volgens hem zijn er maar enkele van dit type bekend met een duidelijke zeventiende-eeuwse provenance.

'Niet geschikt voor nationaal-socialistische vorming'

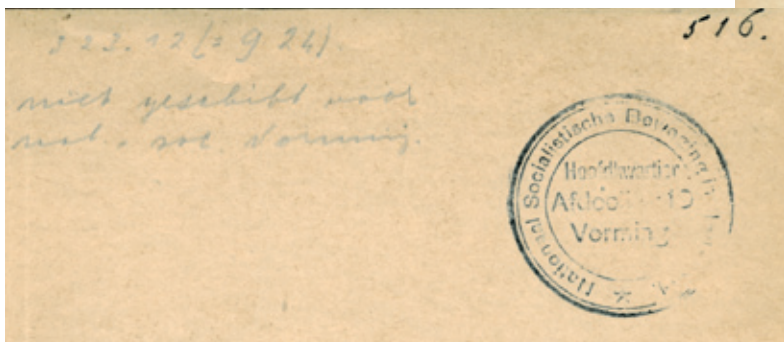
Een Joods sagenboek uit de bibliotheek van de NSB

Albert van der Heide (Emeritus hoogleraar Hebreeuws Universiteit Leiden)

Soms geloof je je ogen niet. Maar laat ik bij het begin beginnen. Micha Josef Berdyczewski (1885–1921) was een Hebreeuwse schrijver en een wonderlijke man. Vervreemd van zijn chassidisch joodse milieu, ver weg in de Oekraïne, studeerde hij filosofie in Bern en werd tandarts in Breslau. Berdyczewski's verbondenheid met het Jodendom was zeer gecompliceerd. Het was, zoals de *Moderne Encyclopedie der Wereldliteratuur* het zo mooi zegt, de verbondenheid van een geboiede die worstelt om los te komen. Hij maakte ruzie met de belangrijkste joodse intellectuelen van zijn tijd en dreef de spot met de verheven ideeën van een

Titelpagina van Micha Josef Bin Gorion, *Die Erzväter. Jüdische Sagen und Mythen*. Frankfurt am Main, Rütten & Loening, 1919 [524 E 60].

Schutblad met stempel 'Nationaal Socialistische Beweging Nederland. Hoofdkwartier. Afdeling 10 Vorming' met daarnaast in potlood 'niet geschikt voor nat. soc. vorming'.

Uitverkoren Volk en een Heilige Taal. Hij liet een omvangrijk oeuvre na, dat twee gezichten heeft. Onder de naam Berdyczewski staat hij bekend als een van de 'modern classics' van de Hebreeuwse literatuur, en onder zijn pseudoniem Micha Josef Bin Gorion verschenen omvangrijke collecties 'joodse mythen en sagen'. Deze bloemlezingen van oude verhalen beperkten zich niet tot de traditionele versies, maar stonden nadrukkelijk open voor afwijkende, 'ketterse' ideeën en invloeden van buiten het Jodendom. Berdyczewski's dwarse geluid vond in brede kringen gehoor, vooral nadat zijn Hebreeuwse hervertellingen door zijn vrouw Rahel Ramberg in het Duits waren vertaald. Sindsdien zijn de bundels *Die Sagen der Juden* (1ste ed., 5 dl., 1913-1927) en *Der Born Judas* (1ste ed., 6 dl., 1916-1922) niet meer van de markt geweest. In 1976 verscheen nog een monumentale Engelse vertaling.

Je weet niet wat je ziet

Onze bibliotheek heeft niet veel van Berdyczewski, vooral zijn belletristiek is ondervertegenwoordigd. Maar opvallend is de aanwezigheid van zijn Bernse dissertatie *Über den Zusammenhang von Ethik und Aesthetik* (1897) en van *Die Erzväter. Jüdische Sagen und Mythen*, het tweede deel van *Sagen der Juden* (2de verm. dr., 1919). Valt de aanwezigheid van de dissertatie nog te verklaren uit interuniversitaire uitwisselingsovereenkomsten, het losse deel van de *Sagen* heeft hier eigenlijk niets te zoeken. Het is, hoe invloedrijk ook, geen wetenschappelijk werk en ook nog eens een vertaling van het Hebreeuwse *Me-Otsar ha-Aggada*, dat netjes door de bibliotheek is aangeschaft.

Maar toch, je weet niet wat je ziet als je het Leidse exemplaar van *Die Sagen der Juden* openslaat. Op het eerste schutblad staat het stempel 'Nationaal Socialistische Beweging Nederland. Hoofdkwartier. Afdeling 10 Vorming.' Daarnaast staat in potlood de zeer overtuigende opmerking geschreven 'niet geschikt voor nat. soc. vorming'. En toen had de 'R. UNIV. BIBLIOTHEEK LEIDEN' er blijkbaar wel een plaatsje voor. Hoe is dat gegaan? Vóór of na de oorlog? Wie bemiddelde tussen de NSB en de Rijksuniversiteit Leiden? Of gewoon een toeval?

Het kleine beetje licht dat het bibliotheekarchief op dit geval werpt beantwoordt een deel van deze vragen door er andere voor in de plaats te stellen – dat kennen we. Het boek kwam op 16 september 1946 de UB Leiden binnen als geschenk van de UB Utrecht samen met 43 andere titels, waaronder enkele jудаïca. Hoe kwam Utrecht aan deze boeken en waarom gingen ze naar Leiden? De meest verleidelijke inschatting is dat het gaat om na de oorlog ont-eigende bezittingen van de NSB. Dan is ook de inschatting gerechtvaardigd dat de aantekening 'niet geschikt voor nat. soc. vorming' niet de reden was om het deel van *Die Sagen der Juden* af te stoten, maar dat ze voor interne informatie bedoeld is geweest.

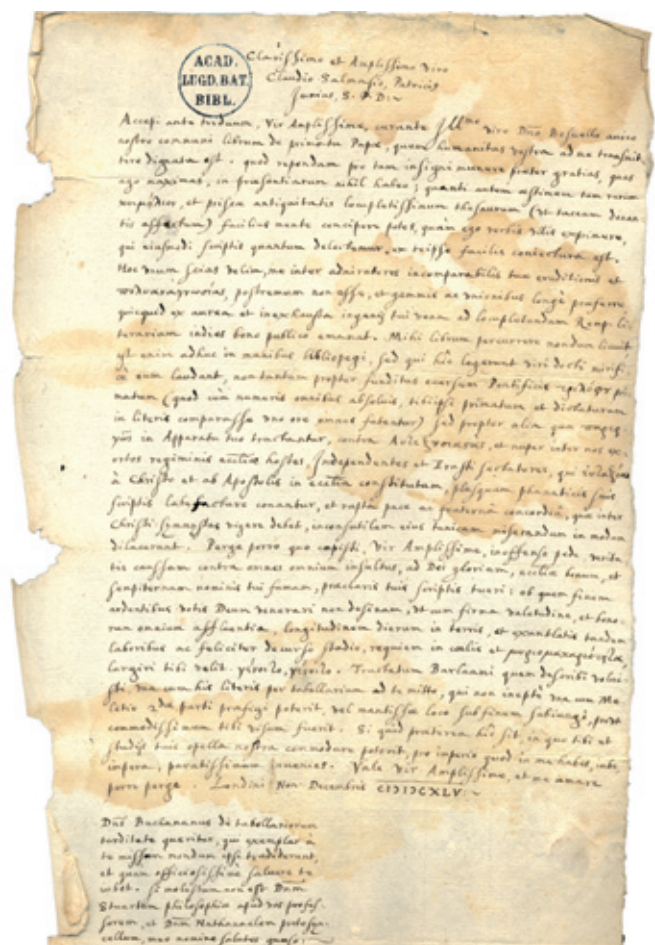
Habent sua fata ... inderdaad!

An unexpected discovery in Leiden University Library

Nick Hardy (University of Oxford and Scaliger fellow 2011)

Last year was the 400th anniversary of the publication of the King James Bible, the most famous and influential vernacular Bible in Anglo-American culture. The focus for these celebrations was overwhelmingly English. Commentators discussed the domestic political circumstances of the production and reception of the KJB; its role in the history of the Church of England; and, above all, its status as a monument to the power and beauty of the English language.

Often, these discussions were filling a gap. There is a striking paucity of original documents telling us about how the forty or so scholars who worked on the translation actually arrived at it. When such documents were mentioned, the emphasis was once again on English archives: the Bodleian Library, Oxford, the British Library, and the library of Lambeth Palace, seat of the Archbishop of Canterbury. Surprisingly, however, some of the most useful evidence for the translation of the KJB can be found in the special collections of Leiden University Library.

Letter from Patrick Young (Patricius Junius) to Claude Salmasius, dated 5 December 1645 [UBL MS Pap 7].

Patricii Junii collectanea autographa intermixtis aliis
(scil. I-IV, X, XI): 1: Clementis Alexandrini epistula
duae ad Corinthios [UBL VMI 7 f. 93a].

Apocrypha

One of the key figures in the story of the KJB is John Bois (1561-1644), a scholar of Greek, clergyman, and former Fellow of St. John's College, Cambridge, who worked on the translation from the early stages, when he devoted his attention to the apocryphal books of the Old Testament (most of which survive only in Greek), to the final stage, when the whole of the translation was checked and revised in London. Some decades ago, a set of notes was discovered which Bois had made during this last part of the process, covering part of the New Testament. Last year saw two further sources unearthed: in the British Library, Bois's correspondence with the great Huguenot scholar Isaac Casaubon, which discusses specific problems of translation in the apocrypha; and, in the Bodleian, Bois's working copy of the ancient Greek version of the Old Testament, known as the Septuagint, which he filled with thousands of marginal notes, from the time when he was working on the KJB to the end of his life.

This latter document, however, cannot definitively be identified as Bois's on internal evidence alone. Although the handwriting is very similar to other documents signed by Bois, the Septuagint itself is not signed, and contains no other information establishing Bois's ownership. In Leiden, however, there exists a partial copy of the marginalia which

does identify Bois as their author. It was made by a man who knew Bois very well: Patrick Young, the Royal Librarian to James and Charles I. When Bois died, Young was working on a new edition of the Septuagint. Some of Bois's books were purchased by the London-based publisher Cornelius Bee, who seems to have passed this one (and at least one other) to the lawyer, parliamentarian, and humanist scholar, John Selden, a close friend and colleague of Young's. No doubt Selden thought that Young would find Bois's notes useful for illuminating the text of the Septuagint. Young borrowed the book, copied many of the notes out, and returned it to Selden, upon whose death it was transferred, with the rest of his enormous private library, to the Bodleian.

But how did Young's copy end up in Leiden? Some time after Young's death in 1652, various of his manuscripts were purchased by Isaac Vossius, whose library of printed books and manuscripts, more remarkable even than Selden's, was eventually acquired by Leiden University. Even though the finished KJB was an English book, almost all of Bois's notes for it were in Latin, the international language of scholarship. This allowed Casaubon and Vossius to take as keen an interest in Bois's work as Young or Selden had. The story of these exchanges of knowledge, from Bois and Casaubon, to Selden, Young, and finally Vossius, shows that even an ostensibly parochial, domestic product like the KJB could have a pan-European resonance. Hopefully the same will be true, albeit on a much smaller scale, of my own research, which examines British biblical and classical scholarship in its European context. For that, I must thank the generosity of the Scaliger Institute and Leiden University Library.

Portrait of Claude Salmasius, engraved after Nicolaes C. van Neger
by Jonas Suydenhoef, 1651. [UBL BN 1213].

De collectie Van de Sande in de UB Leiden

Annette I. Bierman (Scaliger Instituut)

In 2010 verwierf de Universiteitsbibliotheek twee belangrijke collecties door een schenking van mevrouw B.S. van de Sande-Swart (1918-2011): de omvangrijk Dante-collectie van mevrouw Van de Sande en de farmaceutisch collectie van haar echtgenoot, de apotheker J.M.H. van de Sande (1916-2001). Aan de Dante-collectie is in 2010 een tentoonstelling met bijbehorende catalogus (*Glorie van de Muzen Lieveeling van het Volk. Dante in Leiden*) gewijd waarin talloze bijzonderheden over deze verzameling en de verzamelaarster zijn opgetekend. Hieronder is er aandacht voor de farmaceutische collectie van de Sande.

J.M.H. van de Sande

Jacobus Marinus Heyl van de Sande werd op 14 april 1916 te Schoondijke, in Zeeland, geboren. Hij studeerde farmacie in Utrecht en Leiden, en vertrok direct na zijn afstuderen in december 1946 naar Vlissingen. Hier begon hij zijn werkzaamheden als apotheker in de apotheek aan de Badhuisstraat. In 1947 trouwde hij met Barthilda Sophia Swart en in 1949 werd hij eigenaar van de apotheek in de Badhuisstraat. Het echtpaar van de Sande zou de rest van hun leven aan de Badhuisstraat blijven werken en wonen. Jaap van de Sande bracht de apotheek tot grote bloei, niet alleen de Vlissingse bevolking kon bij hem terecht voor

geneesmiddelen maar ook de schepen die de haven van Vlissingen aandeden werden door hem bevoorraad. Een van zijn adagio's was dat een apotheek ook de minder courante geneesmiddelen op voorraad diende te hebben, en dat er eigenlijk geen 'nee' diende te worden verkocht. Omdat bij de Zeeuwse bevolking een duidelijke voorliefde voor de homeopathie aanwezig was, legde hij ook hier een grote voorraad van aan, en dit zal ook wel de reden zijn geweest dat Jaap van de Sande zich voor homeopathie begon te interesseren. In de boekencollectie zijn hier ook nog veel voorbeelden van te vinden. Ook andere bijzondere interesses van de eigenaar zijn weerspiegeld in de collectie. Van de Sande was zeer geïnteresseerd in Paracelsus (1493-1541), de Zwitserse arts die een nieuw tijdperk in de geneeskunde inluidde en vooral bekendheid kreeg door zijn toepassing van chemische geneesmiddelen. Voorschriftenboeken voor de bereiding van geneesmiddelen hadden natuurlijk de interesse van apotheker Van de Sande, de collectie bevat talloze farmacopeeën uit binnen- en buitenland, maar ook veel onofficiële voorschriftenboeken en verzamelingen van recepten in handschrift. En op het gebied van de botanie heeft hij een indrukwekkende verzameling van prachtig geïllustreerde plantenboeken aangelegd. Ook op andere terreinen van de farmaceutische wetenschappen, zoals bij voorbeeld toxicologie, analyse en receptuur bevat de collectie veel bijzondere werken. De collectie van de Sande laat zien dat deze apotheker-bibliofiel ook op het gebied van boeken van mening was dat er eigenlijk geen 'nee' diende te worden verkocht.

Mevrouw B.S. van de Sande-Swart en de heer J.M.H. van de Sande met hun personeel van de apotheek voor een van de huisjes in het hofje waar de collecties waren gehuisvest. [Foto: fototeam Peter van Aalst].

Een bijzonder manuscript uit de collectie Van de Sande

Kasper van Ommen (Scaliger Instituut)

De collectie Van de Sande bestaat voor het grootste deel uit gedrukte werken uit de periode van de zestiende tot de negentiende eeuw. Daarnaast bezat Van de Sande een bescheidener hoeveelheid, maar daarom niet minder interessante handschriften op het gebied van de geschiedenis van de farmacie. Een interessant voorbeeld uit deze laatste groep is het handschrift van de *Pharmacopœia Lillensis*. Een farmacopee, in dit geval afkomstig uit Lille (in het Nederlands: Rijsel), is een officieel door de overheid uitgegeven handboek voor artsen en de apotheek met voorschriften voor de bereiding van geneesmiddelen. Het vroegst bekende farmacopees, gepubliceerd onder de titel *Nuovo receptario* is afkomstig uit Florence en stamt uit het jaar 1498-1499.

Nu zijn de meeste farmacopees gedrukt omdat het type boek nu eenmaal een wijde verspreiding onder apothekers en artsen vergde. Deze farmacopee uit Lille is echter in manuscript, maar volgt wel voor het grootste gedeelte een gedrukte editie, die stamt uit 1640. Deze editie werd gedrukt bij de drukker Simon Le Francq en werd gevolgd door een tweede editie van 1694 gedrukt te Lille door Joannis Chrisostomi Malte. De farmacopee uit Lille van 1640 is vrij zeldzaam en er is nog geen exemplaar in een openbare collectie in Nederland gesignaleerd. Exemplaren zijn te vinden in Londen (British Library), Parijs (BNF, Bibliothèque interuniversitaire de santé) en in Amerika te Harvard.

Raphaël Thorius, *Hymnus tabaci*. Lugd. Bat., typis Isaaci Elsevirij, 1625. [UBL 176 F 51].

Onder de zonnewijzer

Simon le Francq stamde uit een vooraanstaand geslacht uit Lille en dreef zijn drukkerij vanaf 1587 in de wijk Saint-Etienne in de stad Lille. In 1633 verhuisde hij zijn winkel naar de Passage des Halles, een drukke markt, alwaar hij zijn drukkerij 'sub Horologio Solari' dreef. Degene die de

Manuscript van de *Pharmacopœia Lillensis*, *Jussu Senatus edita, optima quæque pharmaca à Medicis ejusdem Urbis selecta et usitata continens, in officinis publicis habenda*. Lillæ Gallo-Flandricæ, Typis Simonis le Francq sub Horologio Solari, 1640.

De gedrukte uitgave van de *Pharmacopœia Lillensis* [...] Lille, Typis Simonis le Francq 1640.

Herbarium in de *Pharmacopœia Lillensis* met Absint(alsem) en Adiantum (of Venushaar, een varensort).

druk overschreef was vast een arts of apotheker die zich geen gedrukt exemplaar kon veroorloven of daar om een reden geen toegang toe had. Met het overschrijven is in dit handschrift informatie toegevoegd die niet in de gedrukte editie van 1640 is terug te vinden. Zo is het eerste stuk tekst, dat na de getrouwe kopie van het titelblad, inclusief het nagetekende stadswapen van Lille met Minerva en Mercurius ter weerszijden, een lofzang op de senaat van de stad. Deze tekst ontbreekt in de druk, die begint met groot

aan de artsen van Lille (dat overigens niet in het handschrift is overgenomen). Van grote interesse is een daarop volgende lijst van namen van artsen en apothekers die hebben bijgedragen aan de tot standkoming van het receptenboek. Deze lijst is soms ook in handschrift, bijvoorbeeld op het schutblad van het exemplaar dat rond 1900 in het bezit was van een zeker dr. Jules Delobel (wellicht een afstammeling van de botanicus Matthias de L'Obel of Lobelius die in 1538 te Lille was geboren), van een gedrukt exemplaar aan ons overgeleverd. Andere lijsten met namen van personen die met het apothekersvak te maken hadden, waaronder die van de *Pharmacoporum Decanus* Petrus Picart, zijn alleen in het handschrift te vinden.

Tentoonstelling 'Van genees- tot genotmiddel'

Bijna iedereen weet dat er op het etiket van een fles Bitterlemon en Tonic 'deze frisdrank bevat kinine' staat te lezen. We drinken elke ochtend een kopje koffie of thee omdat we dat lekker vinden. Minder bekend is dat al deze producten aanvankelijk een heel andere toepassing hadden: namelijk als geneesmiddel.

In de tentoonstelling *Van genees- tot genotmiddel*, die van oktober t/m december 2012 in de UB Leiden te zien zal zijn staat de ontwikkeling van verschillende producten centraal die aanvankelijk als geneesmiddel werden beschouwd (zoals tabak, thee, koffie, cannabis en kinine), en die nu vooral bekend staan als genotmiddel of als een onderdeel van een genotmiddel.

Via een algemene inleiding, waarin de geschiedenis van de apotheek centraal staat en met een overzicht van apothekershandboeken of *farmacopees*, is een aantal vitrines te bezichtigen met geïllustreerde boeken, prenten en objecten uit de oude apotheek, afkomstig uit ondermeer de collectie van Jaap van de Sande uit de Universiteitsbibliotheek Leiden, het Museum Boerhaave en het Nationaal Herbarium.

Aap met likkepot

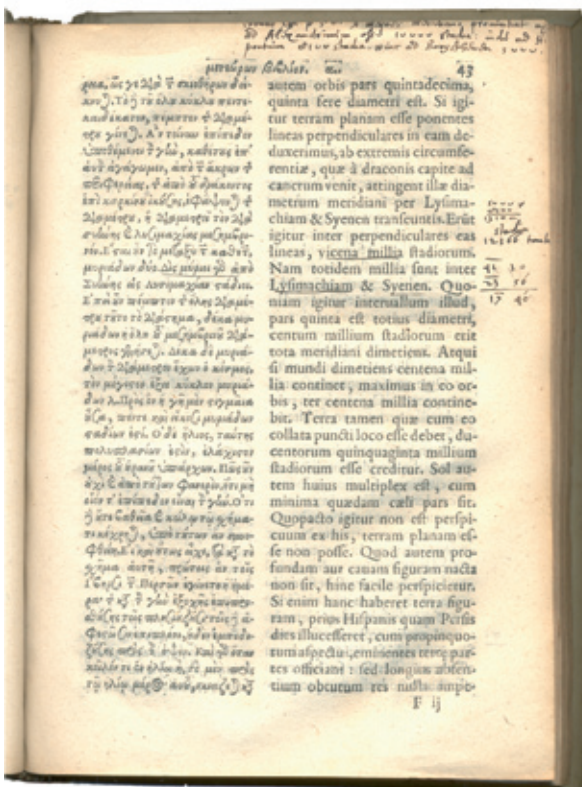
Vanaf het hoofdstuk 'De Pharmacopœi officio Ex Cordo Sylvio & Lobelio' volgt het handschrift de druk vrij getrouw (alleen de *approbatio* na de index ontbreekt). Vóór het tweede deel van de lijst met simplicia heeft de schrijver een hoofdstuk over *De ponderibus emensuris medicis* (over de gewichten en maten van geneesmiddelen) toegevoegd. Dit deel bestaat uit korte tekst en een herbarium met ingeplakte (lokale) kruiden en plantjes, zoals peterselie, absintalsem en venkel, voorzien van een korte beschrijving in het Frans. Dat de 'auteur' van het handschrift ook een goed gevoel voor humor bleek te hebben, blijkt uit de fantasierijke tekeningetjes van drie aapjes met bebaarde mensenhoofden. Een van hen leest een boek met daarin een recept voor een *electuarium*, ook wel 'likkepot' genoemd en de twee andere houden zich bezig met de bereiding van medicijnen. Misschien betreft het hier zelfs een verwijzing naar de afschrijver of na-aper van de gedrukte farmacopee?

Gevonden!

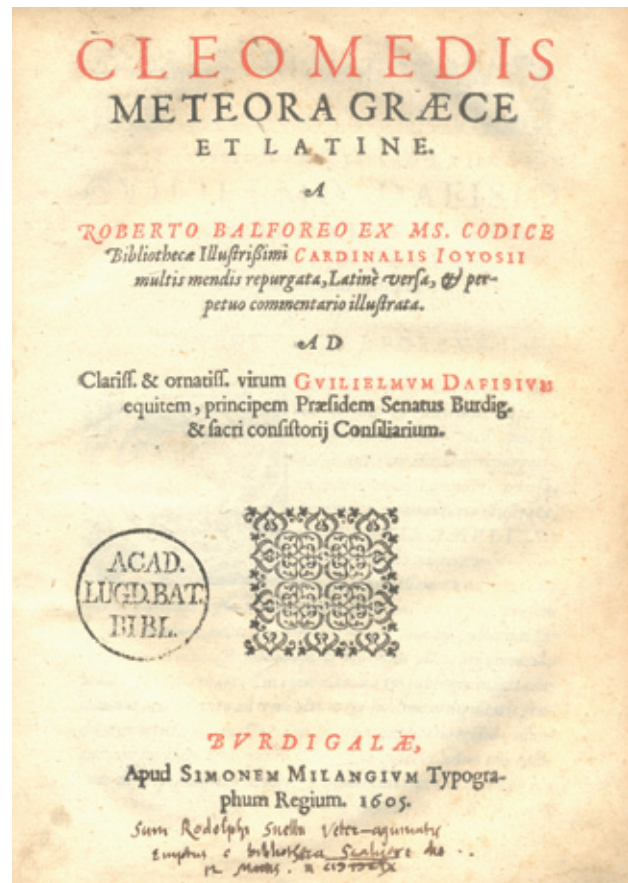
Andrew Fleck (San José State University and Scaliger fellow 2011)

An Eureka moment

Vitruvius records the probably apocryphal story that in ancient Syracuse, the king asked Archimedes to solve a mystery: could the famous mathematician determine whether a goldsmith had cheated the king by crafting a supposedly golden crown out of less valuable material? Turning the problem over in his mind, Archimedes eased into a bath, noticed that his body had displaced a specific amount of water, and realized that experiments with displacement applied to the crown would be able to show whether it was made of pure gold or an alloy. In his excitement, he leaped from the bath and ran home through the streets naked, declaring 'Eureka! I have found it!' While the story itself may be an embellished version of events, the concept of the 'Eureka moment,' has come down to us through the centuries and has been applied to the sudden insights and discoveries of some of the world's most famous mathematicians and scientists. And while Joseph Scaliger might have been embarrassed to read a story about Archimedes in the pages of *Omslag*, it is the quality of that story of the apocryphal origin of the 'Eureka moment' that concerns us here. In the margins of a book used by one of Scaliger's pupils, the Leiden professor of mathematics Willebrord Snellius, we can observe an Archimedean flash of insight and inspiration occurring in the circle of Scaliger himself.

Marginal notes by Willebrord's hand showing the 'Eureka moment' by connecting the dots that would lead to one of his most enduring discoveries. [UBL 758 C 26].

Copy of the *Meteora* acquired by Rudolph Snellius in the auction of the library of Scaliger on 12 March 1609. [UBL 758 C 26].

Like father, like son

Willebrord Snellius was one of the great professors of mathematics in the early days of the University of Leiden (see picture, from Meursus *Athenae Batavae*). His father, Rudolph, had been professor *extraordinarius* of mathematics at the university when Willebrord was born. Willebrord, a prodigy at mathematics, initially undertook legal studies, before traveling through central Europe to study under Brahe, Kepler, and Maestlin. Returning to Leiden, Willebrord assisted his father with his Ramist lectures on mathematics. He pursued advanced studies, taking on the task, suggested by Scaliger, of reconstructing some of the work on geometry of the classical mathematician, Apollonius of Perga. Snellius also undertook studies of applied mathematics in a number of practical areas, including astronomy, navigation, and optics. In fact, he is sometimes credited with having discovered the law of refraction, though for many years Snell's Law was associated with Rene Descartes. Eventually, Willebrord received an appointment to succeed his father at the university.

As part of Willebrord's interest in classical works on mathematics, he acquired and annotated some of the newest printings of ancient texts that circulated among the network of learned men in early modern Europe. In one channel of intellectual interchange, the Scots mathematician Robert Balfour sent his new edition of the

Portrait of Willebrord Snellius from *Meursus Athenae Batavae*.

Greek mathematician Cleomedes's *Meteora* to the learned Scaliger in Leiden. The book arrived only a short time before Scaliger's death, and when some of the great man's books were sold at auction, Rudolph Snellius acquired this copy of the *Meteora* and added it to his own library, noting on the title page that he had acquired it on 12 March 1609. Rudolph passed the book on to his son and it eventually was added to the collections of the University Library (Shelfmark 758 c 26). This fascinating book bears the handwritten marginalia, including textual collations and emendations, of Scaliger, Rudolph, and Willebrord. Among the notes in Willebrord's hand we can see the 'Eureka moment' and almost see Willebrord connecting the dots that would lead to one of his most enduring discoveries.

Just as his mentor and his father had left marks and corrections in the margins of this copy of Cleomedes, so Willebrord's hand can be discerned in a number of marginal notes. At one point, as Cleomedes discussed distances between great ancient cities, Willebrord makes a quick calculation in the margin. Then, following up on this note, he adds a lengthier explanation of distances, probably having consulted Strabo. It is this series of notes, scribbled in the margin some time after his father's death in 1613, that led Willebrord to attempt the calculations that would earn him the appellation of the Batavian Eratosthenes.

Earth's circumference

Eratosthenes of Cyrene was an ancient Greek mathematician with an interest in geography. In fact, Vitruvius turns to the mathematical ideas of Eratosthenes in the paragraphs following his recollection of the story of Archimedes in the bath. Only fragments of Eratosthenes' writings have survived; Cleomedes' references to Eratosthenes are an important source. At some point circa 200 BCE, Eratosthenes came to realize that a person could use mathematics to measure the circumference of the earth. Using the principles of geometry, a person could determine the distance between two cities on the same meridian using the angle of shadow produced by a sundial on the summer solstice. Extrapolating from the result, one could determine the earth's circumference.

This is the measurement that Cleomedes was discussing at the point where Willebrord made his marginal note. Shortly after this moment of inspiration, Willebrord would take a number of observations around the Netherlands. Using a series of triangles, based on his home in the Doezastraat, Willebrord calculated the distance from Alkmaar to Bergen op Zoom. He published his observations, with a more accurate measure of the earth's circumference, in *Eratosthenes Batavus* (1617), becoming known as the Dutch Eratosthenes. These measurements would in fact be used by others, making Willebrord—whom Kepler called 'the pride and joy' of the geometricians of the age—one of the famous mathematicians of his age and one of a line of famous professors of mathematics at the University of Leiden. And thus, although Scaliger might have been chagrined by a mention of Archimedes here, he might have let it pass since his own pupil, the Dutch Eratosthenes, had such a significant Eureka moment, recorded in the margins of the book that Scaliger had himself once owned.

Colofon

jaargang 10 — nummer 1

Omslag is een uitgave van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut.

De redactie bestaat uit Maartje van den Heuvel, Anton van der Lem, Kasper van Ommen, Louk Tilanus, Arnoud Vrolijk en Geert Warnar.

De eindredactie is in handen van Kasper van Ommen.

Redactieadres Omslag (secretariaat),

Postbus 9501, 2300 RA Leiden

Vormgeving TopicA, Antoinette Hanekuyk, Leiden

Druk JP offset, Duiven

ISSN 1572-0160

URL www.bibliotheek.leidenuniv.nl/bibliotheeklocaties/universiteitsbibliotheek/publicaties/omslag.html

e-mail omslag@library.leidenuniv.nl

'So dass andere Leute mehr seltenes haben als ich ...'

Passie en afgunst in botanische brieven

Esther van Gelder (Huygens ING & Museum Boerhaave)

De Universiteitsbibliotheek Leiden herbergt 25 brieven van de Oostenrijkse barones Anna Maria von Heussenstein aan de Vlaamse botanicus Carolus Clusius (1526-1609).

De brieven bieden een prachtige blik op een wereld waarin geleerden en edellieden elkaar vonden in een gezamenlijke belangstelling voor nieuwe planten. Of waren ze tot elkaar veroordeeld?

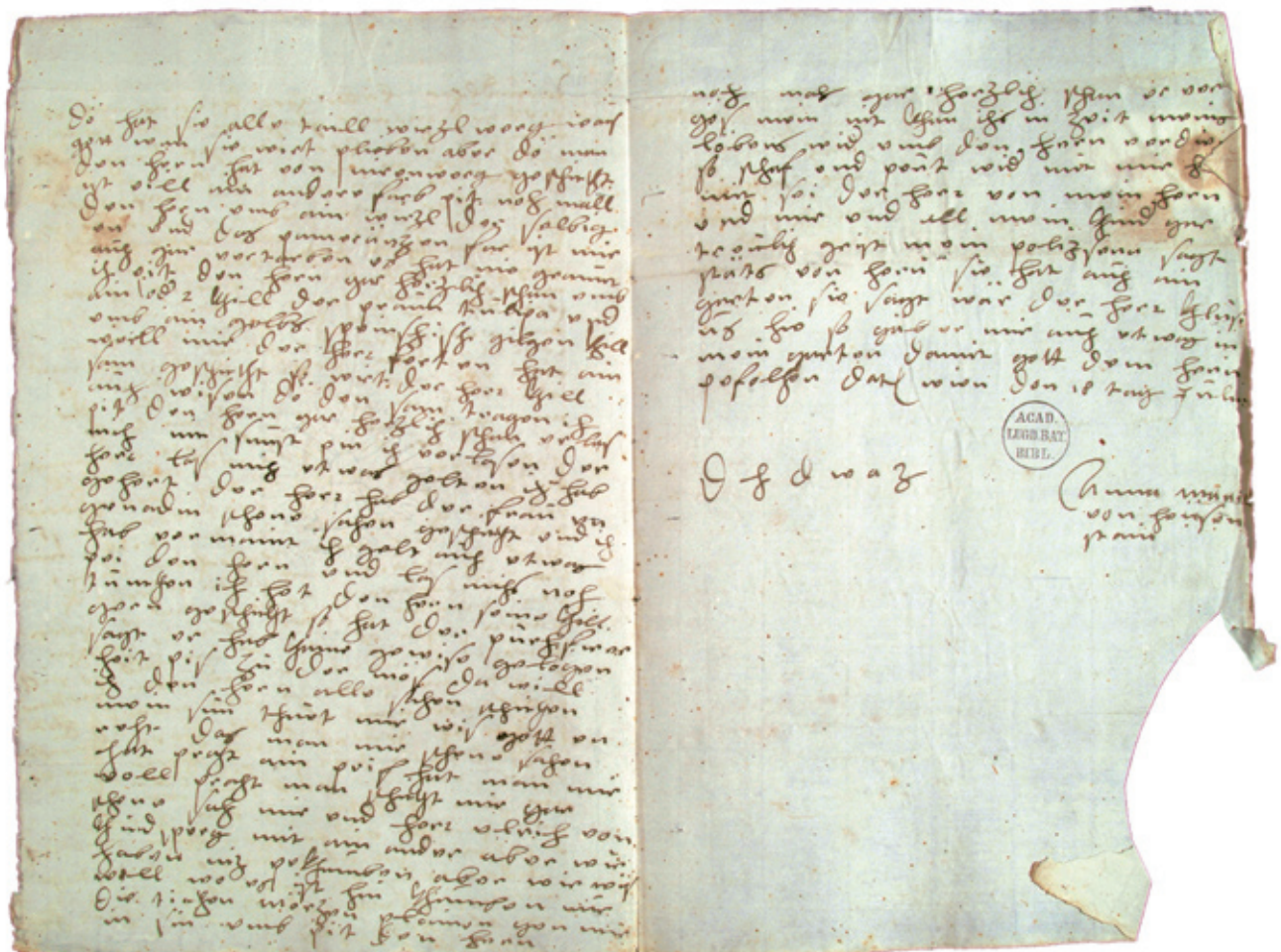
In de zomer van 1591 schreef Anna Maria von Heussenstein, een adellijke dame met een passie voor planten en tuinieren: 'ih hab den hern nit lenst geschriben und das gemäll von dickhen schmalz pleinel und das druckht pleinel auh mit geschickht (...) aber hie mit schickht ih den hern das wirzl.* Carolus Clusius, aan wie deze woorden gericht waren, had blijkbaar weinig moeite met het Oostenrijkse dialect van zijn vriendin. In zijn *Rariorum plantarum historia* uit 1601 neemt hij de informatie in eigen

* In modern Duits staat er: 'Ich habe dem Herrn vor nicht langer Zeit geschrieben und das Gemälde des dicken Schmalzblümchens und das gepresste Blümchen auch mitgeschickt. (...) Aber hiermit schicke ich dem Herrn die Wurzel.'

woorden over. Bij de 'Ranunculus Asiaticus grumosa radice pleno flore' (de Aziatische ranonkel met samengeklonterde wortel en gevulde bloem) vermeldt hij dat 'de vrijgeveige dame Von Heussenstein' hem in de lente van 1591 een afbeelding en gedroogde bloem van deze soort stuurde en later nog een wortel. Deze wortel plantte Clusius in zijn eigen tuintje in Frankfort, waardoor hij het jaar daarop een bloeiend exemplaar kon bestuderen en afbeelden.

Een tuin in Wenen

Anna Maria von Heussenstein en Clusius ontmoetten elkaar in één van Wenen's vele tuinen, dé plaats voor onderzoek, plezier en machtsvertoon van de zestiende-eeuwse elite. Anna Maria von Heussenstein bezat er twee: één bij haar machtige slot Starhemberg, gelegen op een heuvel net buiten Wiener-Neustadt. En één net buiten de stadsmuren van Wenen, de hofstad waar zij en haar man – die net als Clusius de Habsburgse keizer diende – een groot gedeelte van het jaar verbleven. De tuin bij Wenen was haar trots. Deze stond vol met zeldzame oriëntaalse plantensoorten zoals hyacinten, ranonkels en cyclamen, verkregen via de diplomatieke missies die uit het Ottomaanse Rijk terugkeerden. Clusius was er vaak te vinden tijdens zijn verblijf in Wenen tussen 1573 en 1588, zoals hij zich later herinnert in zijn boeken.

Brief van Anna Maria von Heussenstein aan Clusius, 18 juli 1590 [UBL, Vul. 101].

Von Heussenstein had in de loop der jaren veel kennis en ervaring opgedaan door haar tuinwerk en deelde die graag met Clusius, ook toen hij Wenen al lang had verlaten. Zo schreef zij in de lente van 1591 dat haar twee bedden met tulpen heel mooi bloeiden. En in 1604 droeg haar paardenkastanje (nog nauwelijks bekend in Europa op dat moment) wel honderden bloemen. Maar haar correspondentie bleef niet beperkt tot verslagen over het wel en wee van de planten. De tuineigenaresse maakte melding van de beste planttijd en standplaatsen van bolgewassen en onderscheidde aan de hand van kleur en vorm verschillende variëteiten. Hierover lezen we dus niet alleen in haar brieven, maar ook in de publicaties van Clusius, die al dit soort waardevolle informatie over weinig bekende planten grif verzamelde, vergeleek, ordende en publiceerde.

Droom van een gele Spaanse lelie

Maar de correspondentie toont ook een donkere zijde van de schijnbaar harmonieuze wereld van gemeenschappelijke interesses en belangeloze uitwisseling. Geleerden en tuineigenaren waren namelijk ook tot elkaar veroordeeld vanwege de zeldzaamheid van het materiaal dat ze verzamelden en bestudeerden. En Anna Maria von Heussenstein was geobsedeerd door het verkrijgen van nieuwe planten. Steeds weer smeekte ze Clusius om haar 'etwas seltene' op te sturen, en gaf dan een nauwkeurige wensenlijst mee: gestreepte tulpen (zij had alleen gele en rode), een roze betonie (want ze was er zeker van dat die variëteit in Neurenberg voorkwam), een gele Spaanse lelie (daar droomde ze 's nachts zelfs van) en rood zeepkruid (ze had gehuild toen bleek dat het zaad dat Clusius haar eerder stuurde tot pulver was vergaan). Haar dochtertje Polyxena begon al dezelfde trekken te vertonen als haar moeder: volgens Von Heussenstein schepte Polyxena bij andere mensen erover op dat ze de

Afbeelding van een ranonkel in: Carolus Clusius, *Rariorum plantarum historia* (Antwerpen 1601) p. 242 [UBL 661 A 3].

beroemde botanicus kende en dat hij haar zeldzame bloemen zou opsturen. En het bleef niet bij deze smeekbedes gericht aan Clusius. Onder de andere Weense tuineigenaren stond de barones bekend als een gierige en achterbakse vrouw, die bij anderen in de tuin kwam zeuren om meer, maar het mooiste voor zichzelf hield of het voor veel geld verkocht. Vooral dit laatste was in de ogen van Clusius haast een doodzonde. Zelf streefde hij altijd het humanistische ideaal na van belangeloze uitwisseling en oprechte vriendschap (hoewel hij ooit ook een Perzische lelie van haar kocht). Geen wonder dat hij zich in brieven aan collega's soms laatdunkend uitliet over de 'botanische liefhebberijen' van zijn Weense vriendin.

Geen uitzondering

De fascinerende brieven van deze Oostenrijkse barones zijn geen uitzondering. De meeste correspondenten van Clusius deelden hun nauwkeurige beschrijvingen van soorten of experimenten in de tuin graag met hem. Ze laten zien hoe vele handen en hoofden hebben bijgedragen aan de groeiende kennis van planten tijdens de botanische Renaissance van de zestiende eeuw. Hun brieven tonen echter ook de grenzen van deze gedeelde cultuur. Voor mevrouw Von Heussenstein en vele andere rijke tuinbezitters werd hun belangstelling voor planten gekenmerkt door een gerichte zoektocht naar zo veel mogelijk soorten en variëteiten van onbekende exotica: het bezit daarvan gaf hen status. Dat zij tijdens deze zoektocht veel botanische kennis en kunde opdeden, werd door andere plantennexperts erkend. Maar het hoogste doel was voor velen toch om 'mehr seltene' te hebben dan de anderen. Voor Clusius echter, herbergden deze rijk gevulde adellijke tuinen waardevol onderzoeksmateriaal waar hij graag gebruik van maakte. Het bezit van de natuur was bij hem ondergeschikt aan het beschrijven ervan.

De 1300 brieven van en aan Clusius zijn gedigitaliseerd en te raadplegen via de website van de Universiteitsbibliotheek Leiden. Daarnaast hebben het Scaliger Instituut (Universiteitsbibliotheek Leiden) en het Huygens ING (KNAW) onlangs 450 transcripties gedigitaliseerd en doorzoekbaar gemaakt in een web editie. De bèta-versie hiervan is nu na registratie toegankelijk. Zie: Clusiuspagina op website DWC <http://www.dwc.knaw.nl/biografie/clusius>. Eind 2012 zullen deze brieven, aangevuld met honderden nieuwe transcripties, voor iedereen online toegankelijk zijn.

Zie verder de resultaten van het Clusiusproject (Scaliger Instituut/Universiteit Leiden, 2004-2011): Florike Egmond, *The world of Carolus Clusius. Natural history in the making 1550-1610* (Londen: Pickering & Chatto, 2010); en het proefschrift van Esther van Gelder, *Tussen hof en keizerskroon. Carolus Clusius en de ontwikkeling van de botanie aan Midden-Europese hoven 1573-1593* (Leiden: Leiden University Press, 2011). Een tweede proefschrift, van Sylvia van Zanen, wordt in de loop van 2012 afgerond.

Restauratie schilderij Scaliger afgerond

In *Omslag* nummer 2 van afgelopen jaar werd een oproep geplaatst om bij te dragen aan de restauratie van een geschilderd portret van Josephus Justus Scaliger dat door Het Scaliger Instituut op een veiling in Parijs werd verworven. Een aantal Vrienden van de Leidse Universiteitsbibliotheek en relaties van het Scaliger Instituut reageerden enthousiast op deze oproep. Het bedrag voor de restauratie was in twee weken binnen zodat de opdracht aan Restauratieatelier Oude Delft in Den Haag kon worden verleend. De restauratie is inmiddels afgerond. Uit eigen middelen van de Universiteitsbibliotheek werd de stijlvolle lijst om het schilderij mogelijk gemaakt. Hierbij willen wij de schenkers Mw. H.W. Wijck, Mw. J. Teuben Faber, Mw. dr. A. Bierman, dhr. G. Heuff, Prof. dr. H.J. de Jonge, Prof. dr. W.P. Gerritsen, Prof. dr. H. Beukers, dr. Arnoud Visser en drs. K. van Ommen hartelijk danken voor hun gulle bijdrage aan dit mooie project.

Onthulling gedenksteen Josephus Justus Scaliger

Op vrijdag 20 januari 2012 is in Leiden een gedenksteen onthuld ter ere aan de humanist Josephus Justus Scaliger (1540-1609). De onthulling werd voltrokken door professor Nicolette Mout die ook enige woorden bij de plechtigheid sprak.

Josephus Justus Scaliger overleed op 21 januari 1609. De begrafenis had plaats op zondagmiddag 25 januari in de Vrouwekerk aan de Haarlemmerstraat. Scaliger, geboren te Agen in het zuidwesten van Frankrijk in 1540, accepteerde in 1593 een aanbod om naar Leiden af te reizen en zich te verbinden aan de recent opgerichte Leidse universiteit. Van hem werd niet meer verwacht dan naar Leiden te komen en de universiteit met zijn grote kennis en faam op de kaart te zetten. Tegen het jaar 1600 was Scaliger het centrum van de universiteit geworden en stroomden vanuit heel Europa studenten en geleerden naar Leiden toe.

Scaliger sprak een keur aan vreemde talen en hield zich ook bezig met geschiedenis, wiskunde, astronomie en de historische tijdrekenkunde. De faam van Scaliger in Europa was zeer wijdverbreid en velen zagen hem als de grootste geleerde van zijn tijd. Hij werd geëerd als de ‘Phoenix onder de geleerden’, ‘Het wonder van de zeventiende eeuw’ en ‘De bodemloze put van eruditie’. Onlangs is daar ‘De Einstein van de zestiende eeuw’ aan toegevoegd.

Na de dood van Scaliger spraken verschillende vrienden en leerlingen een lijkrede uit. Scaligers favoriete leerling Daniel Heinsius roemde de talenkennis van zijn leermeester als volgt:

‘Er was een tijd dat het woonhuis van één man het *Museum* van de hele wereld was. Maronieten, Arabieren, Syriërs, Ethiopiërs, Perzen en zelfs Indiërs die in de stad Leiden verbleven, troffen daar een geleerde aan met wie zij van gedachten konden wisselen in hun eigen taal.’

Op het Vrouwekerkhof herinnert ons niets meer aan de grote geleerde. Scaligers grafsteen en het gedenkbord zijn vandaag de dag nog in de Pieterskerk te bezichtigen. Na zijn dood liet Scaliger al zijn handschriften en boeken in oosterse talen aan de universiteitsbibliotheek na. Tot op de dag van vandaag vormt deze schenking de kern van de collectie van de Universiteitsbibliotheek Leiden. De naam van Scaliger leeft tevens voort in het in jaar 2000 opgerichte Scaliger Instituut, dat zich inzet voor een beter gebruik van de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Leiden in onderwijs en onderzoek.

Bij de onthulling sprak prof. dr. Nicolette Mout een rede uit en werd eveneens gesproken door de heer Jan Jaap de Haan, de wethouder van Cultuur, Werk & Inkomen van Leiden.

Met de plaatsing van de gedenksteen in de gevel van Breestraat 113, waar Scaliger van 1594 tot 1607 woonde en werkte – hier kwamen de verbeterde edities van zijn boeken *De emendatione temporum* (1598) en van de *Manilius* (1600) tot stand, en schreef Scaliger ook zijn *Thesaurus temporum* (1606) – is er dan eindelijk een openbaar gedenkteken zichtbaar ter nagedachtenis aan deze opmerkelijke geleerde, die zowel voor de universiteit als de stad Leiden een belangrijke functie heeft vervuld. Met het opnemen van Scaligers naam in het Hebreeuws en het Arabisch in de steen is getracht uitdrukking te geven aan zijn uitgebreide talenkennis.

De gedenksteen is mogelijk gemaakt door de Octavie Siegenbeek van Heukelom Stichting en is uitgevoerd door BamBam restauratiesteenhouders te Leiden.

Onderzoeksbeurzen uitgegeven door uitgeverij Elsevier en het Scaliger Instituut

Uitgeverij Elsevier en het Scaliger Instituut hebben de handen ineen geslagen met als resultaat een beursprogramma. De Elseviers fellowship stelt jaarlijks twee internationale wetenschappers in staat om maximaal voor een periode van drie maanden onderzoek uit te voeren naar boeken uit de 16e -18e eeuw. Deze 'Elsevier fellow' doet in de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek onderzoek op een van de gebieden van de Humaniora of de wetenschapsgeschiedenis. Van de Elsevier fellow wordt verwacht dat hij of zij aan de activiteiten van het Scaliger Instituut een bijdrage levert en dat hij of zij een openbare lezing geeft.

'Onze samenwerking sluit naadloos aan bij de traditie van het Scaliger Instituut', vindt bibliothecaris en directeur van de Leidse bibliotheken Kurt de Belder. 'Dit betekent een stimulans voor onderzoek naar zeldzame boeken en onze Bijzondere Collecties. Het verschaft ons een beter begrip van de stichting van de Leidse universiteit. Het Scaliger Instituut is meer dan bereid ruimte te geven aan lezingen en master classes, voortvloeiend uit onderzoek naar de historie van het uitgeversbedrijf.'

Elsevier is een van de grootste uitgevers van wetenschappelijke literatuur. Het beursprogramma komt deels voort uit de lancering van de online catalogus van de Elsevier Heritage Collection. Deze erfgoedcollectie is een verzameling van ongeveer 2000 historische uitgaven van de uitgeversfamilie Elsevier uit de periode 1580-1712.

Elsevier was in vroegere tijden een periode de universiteitsdrukker van de Leidse universiteit. De uitgeverij werd wereldberoemd met uitgaven van het werk van Descartes, Huygens en Galileo. De moderne uitgeverij Elsevier, opgericht in 1880, nam de naam van Elsevier over als eerbetoon aan de activiteiten van de uitgeversfamilie Elsevier.

Brill lezing 'What is a Chronicle?'

Op donderdag 15 maart 2012 om 15.00 uur bij Uitgeverij Brill, Plantijnstraat 2 te Leiden houdt Dr. Graeme Dunphy de jaarlijkse Brill lezing met de titel 'What is a Chronicle?'

Narrative history, that is the shaping and presenting of an agenda-driven narrative of personal, territorial or communal history, has been an important literary activity since ancient times. Chronicles are the principle form of this activity in the Middle Ages. Recent scholarship has hotly

debated the definitions of chronicles as a genre, and focussed on the task tracing them back to their authentic, pristine text. However, another way of approaching this is to think of the chronicle as a physical object, a history book, with each new transcription being a new crystalization of the work. This lecture will use chronicle manuscripts and early prints from the Leiden Special Collections to illustrate some of the interest to be derived from such a reader-centered approach.

Dr. Graeme Dunphy is verbonden aan de Universiteit van Regensburg, Duitsland. In 2011 was hij als Brill fellow verbonden aan het Scaliger Instituut. Hij is de hoofdredacteur van de *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, die in 2010 door uitgeverij Brill werd gepubliceerd.

Uitgeverij Brill, die sinds 2006 het Scaliger Instituut ondersteunt met een jaarlijkse Brill fellowship, is een beursgenoteerde, sterk internationaal georiënteerde, wetenschappelijke uitgeverij die sinds 1683 in Leiden is gevestigd. De nadruk van de fondsen

ligt op de gebieden: Ancient Near East and Egypt; Middle East and Islamic Studies; Asian Studies (incl. Hotei en Global Oriental imprints); Classical Studies; Medieval and Early Modern Studies; Biblical and Religious Studies; Language & Linguistics; Natural History & Biology; Human Rights and International Law (Nijhoff imprint). In beginsel worden publicaties zowel in druk als elektronisch beschikbaar gesteld. Ook wordt een groot aantal collecties met primaire bronnen op bovengenoemde vakgebieden op de markt gebracht.

Het drukkersmerk van Elsevier met het motto 'Non solus' en het wapen van Leiden gezamenlijk op een bladzijde in de *Proeve der drukkerij van Mr. Abraham Elsevier, in syn leven drukker van de Universiteyt tot Leyden [...]* (Leiden, François Heeneman 1713). [20651 D 50; olim 743 F 45].

Album Arnoldus Buchelius online

Het album amicorum van de Utrechtse advocaat en historicus Arnoldus Buchelius (1565-1641) is online beschikbaar. Het album (LTK 902) is getranscribeerd, vertaald en van annotaties voorzien door Kees Smit, kenner van het werk van Buchelius. De vaak kleurige afbeeldingen zijn te bekijken in de Digital Special Collections (<https://socrates.leidenuniv.nl>) van de bibliotheek.

Het vriendenboek ontstond in de zestiende eeuw in universitaire kringen. Hoogleraren en studenten legden een album aan waarin bevriende collega's en medestudenten

desgevraagd een geleerde bijdrage als aandenken noteerden. Adellijke vrienden plaatsten ook wel geschilderde wapens, kunstzinnige vrienden soms fraaie tekeningen. Alba zijn vooral vervaardigd in twee bloeiperioden: ca. 1570-1620 en 1750-1800. De Leidse universiteit blijkt voor de verbreiding van het fenomeen binnen Nederland van groot belang te zijn geweest.

Alba vormen tevens een rijke bron voor cultuurhistorisch onderzoek. Ze informeren ons over sociale netwerken, literaire modes, ideeën over vriendschap en nog veel meer. Daarom probeert de UB Leiden haar verzameling (thans ruim honderd alba) nog steeds aan te vullen.

Bijdrage aan het Album amicorum van Buchelius van Adam Willaerts (1611) voorstellende een zeeslag tussen een Spaanse galei en een Hollandse driemaster. Pen en bruine inkt, bruin en blauw gewassen. [UBL LTK 902 f 94v-95r].

Bijdrage aan het Album amicorum van Buchelius van Philibert van Tuyll van Serooskerke (1638) [UBL LTK 902 f 24v-25r].

De oplettende kijker

Jef Schaepe

(Conservator Prenten
en tekeningen)

Woordkunst van Gracia Khouw

Dat letters behalve drager van betekenis ook beeld kunnen zijn, weet iedere typograaf. Zijn professie draait om de vorm van de letters, de verhoudingen tussen de verschillende onderdelen, het beeld van de tekst. Op zijn best wil de typograaf een gevoel tot uitdrukking brengen dat harmonieert met de boodschap van de tekst. Niet meer en niet minder. Een brief van de belastingdienst kan in elk lettertype gedrukt worden maar het ene type oogt serieuzer dan het andere. Grafisch vormgevers gaan een stap verder. Voor hen zijn tekst en beeld in beginsel van gelijk belang maar de leesbaarheid kan ernstig belemmerd worden door het gebruik van extravagante lettertypen. De beeldende kunstenaar bevindt zich nog iets verder op deze glijdende schaal. De beeldkwaliteiten van de tekst staan bij hem voorop. Waar beelden – een landschap, een portret of een stilleven – altijd associaties met zich mee dragen, daar zijn letters vrij van betekenis. Letters zijn bouwstenen die tot woorden en zinnen kunnen worden geordend maar die teksten kunnen door de kunstenaar ook worden gemanipuleerd. Om de betekenis te benadrukken of juist met de bedoeling die onderuit te halen.

Gelukkige ogen

Een van de kunstenaars die zich bezighouden met de beeldende kwaliteiten van tekst is Gracia Khouw (1967). Zij maakt schilderijen, grafiek en werken op locatie en in al die werken staan woorden of teksten centraal. Onlangs is een serie drukken van haar hand verworven door de Universiteitsbibliotheek, *Lucky Eyes* uit 2009. De serie bestaat uit vier bladen, bedrukt met letters in de kleuren zwart en roze, die in een raster van horizontale en verticale lijnen zijn geordend. Op de eerste gezicht gaat het om verzamelingen losse letters maar al snel wordt duidelijk dat de letters teksten vormen die gelezen kunnen worden, zij het niet op de gebruikelijk manier. De teksten dienen van boven naar onder of juist van onder naar boven, van links naar rechts of van rechts naar links gelezen te worden. Komma's en punten markeren de rustpunten of scheidingspunten tussen zinnen. Het lezen gaat niet steeds even makkelijk. Door letters boven elkaar te plaatsen, versmelten ze ten dele – de I en T vormen bijvoorbeeld een soort kruis – hetgeen het lezen bemoeilijkt.

Kijken en zien

Wie zich over deze hobbels heen zet, krijgt een serie uitspraken te lezen die alle met waarneming te maken hebben. De uitspraken behoren tot het gebied van spreekwoorden, tegelwijsheden en clichés. Zo bevat het blad *A roving eye*, hierbij afgebeeld, bijvoorbeeld zeventien van

dergelijke uitspraken die alle het woord 'eye' of 'eyes' bevatten, variërend van 'The eyes are bigger than the stomach' en 'A man may have a thousand eyes, yet if his mind is blank, he cannot see a thing' tot 'If the eye won't admire, the heart won't desire'. Ook de andere bladen in de serie bestaan uit teksten die met het kijken hebben te maken. De tegenhanger van *A roving eye*, het blad *Seeing is believing*, bestaat uit 25 uitspraken die het woord 'see' of 'seeing' gemeen hebben. De ander twee bladen presenteren hun teksten in een veel groter letterkorps; de teksten zijn navenant korter. *Beauty is in the eye of the beholder* en *You must look where it is not* geven haast klassieke uitspraken over het kijken weer, zoals 'You may have perfect eyesight and be blind as a bat'.

Gracia Khouw, *A Roving Eye*, uit de serie *Lucky Eyes*, digitale pigmentprint, 50 x 70 cm, 2009.

Daar waar de teksten met enige inspanning redelijk snel zijn te lezen, daar onttrekt de verdeling tussen zwarte en roze letters zich wat langer aan een duiding. Khouw heeft ieder van de vier bladen een eigen set regels gegeven. Bij het ene blad wissel roze en zwarte woorden elkaar af of verandert de kleur per regel. Bij *A roving eye*, heeft de kunstenaar ervoor gekozen alle letters die enkel uit horizontale en verticale lijnen zijn opgebouwd in zwart weer te geven, de andere zijn in roze gedrukt.

Het boeiende van Khouws werk is dat zij het kijken, daar waar het in de kunst om draait, vangt in taal, die ze vervolgens weer als beeld presenteert. Dit werken in meer lagen zorgt voor een zekere afstand tussen het daadwerkelijke kijkproces en het begrijpen van de teksten die juist over dit kijkproces gaan. Hoewel een zekere ironie de kunstenaar niet vreemd lijkt, is er geen twijfel over de serieuze ondertoon: kunst vraagt om aandachtig beschouwen.